

25 примірників часопису “Стрілець” до розподілу і розпродажу в своїх частинах... Наказується рівночасно всім командантам подбати, щоб “Стрілець” дійсно доходив до рук козаків”.

“Стрілець” регулярно писав про брутальне поводження поляків на захопленій українській території, злочини польської воячини проти цивільного українського населення, полонених УГА (у постійних рубриках “Звірства поляків”, “Польські знущання і грабежі”).

Варто підкреслити, що попри часом вкрай гострий тон антиурядових критичних виступів, усі партійні газети ЗУНР займали державницькі позиції, а також загалом негативно, хоча і з принципово різними акцентами, оцінювали російський більшовизм та його політику щодо України. У Західно-Українській Народній Республіці українські часописи уперше видавалися у своїй державі, вільні від утисків чужої цензури та чужої влади.

1. *Волосянко Л.Р. Преса ЗУНР – джерело вивчення національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях // Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомлення VI Всеукр. наук-теор. конф. 19–20 грудня 1997 року / Л.Р. Волосянко. – Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 1997. – С. 80–82.* 2. *Воля (м. Станіслав): 1919 р.* 3. *Діло: 1919 р.* 4. *Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / О. Дроздовська. – Львів, 2001. – 362 с.* 5. *Кугутяк М. Галичина: сторінки історії / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993.* 6. *Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Олір, 1995. – 362 с.* 7. *Народ: 1919 р.* 8. *Республіка: 1919 р.* 9. *Свобода (м. Львів): 1918 р.* 10. *Свобода (м. Станіслав): 1919 р.* 11. *Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.* 12. *Україна: 1918 р.* 13. *Українське слово: 1916 р.* 14. *Український голос: 1918 р.* 15. *Федорів Р. Чотири поети з коша січових стрільців // Жовтень. – 1989. – № 5. – С. 4–16.* 16. *Шаповал Ю.Г. “Діло” (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки / Ю.Г. Шаповал. – Львів, 1999. – 384 с.*

УДК 94(477) “1919/1920”

Р.Д. Зінкевич

Національний університет “Львівська політехніка”

ПЕРЕДІСТОРІЯ ПІДПИСАННЯ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ 1920 р.: С. ПЕТЛЮРА ТА Ю. ПІЛСУДСЬКИЙ

© Зінкевич Р.Д., 2013

Досліджено передісторію, причини та суть підписання Варшавського договору 1920 р., показано особисті контакти С. Петлюри та Ю. Пілсудського та їх роль в його підписанні.

Prehistory, reasons, and essence of the signing of the Treaty of Warsaw in 1920 are analyzed; personal contacts of S.Petlyura and J.Pilsudsky, their role in the Treaty signing are presented.

Історію України та Польщі об’єднує не одне століття спільного існування та співпраці, але багато історичних подій та великих постатей обох народів і до сьогодні не повністю вивчені науковцями та не до кінця оцінені наслідками. Не можна розуміти причин і суті Варшавського договору, не дослідивши історії його підписання і перших контактів двох політичних діячів – С. Петлюри та Ю. Пілсудського, – які спричинились до його підписання. Тому у цій роботі автор хоче показати не тільки передісторію підписання договору, але й зупинитись на особистих контактах лідерів двох держав.

Протягом усього свого життя Юзеф Пілсудський постійно відвідував Львів. Склалося так, що Симон Петлюра після його відрядування з Полтавської семінарії восени 1904 р. також виїхав до

Львова, де протягом року перебував в еміграції під псевдонімом Святослав ТаНон Дехто з українських та польських революційних діячів того часу роблять сміливе припущення про зустрічі тоді у Львові Ю. Пілсудського та С. Петлюри [1, с. 158].

Але самі вони, ані Пілсудський, ані Петлюра, не залишали навіть жодного натяку на це. Скоріш за все, тоді у Львові їхні шляхи революціонерів, переслідуваних російським царатом, не перетиналися. Інакше хоча б один із них згадав би про це пізніше.

Симон Петлюра стояв біля витоків української державності відразу після падіння Російського самодержавства, був одним із засновників Української Центральної Ради. Він докладав багато зусиль для створення Української армії, будучи головою Українського військового комітету Західного фронту, Першим секретарем військових справ Генерального секретаріату. А після грудневого повстання проти гетьмана П. Скоропадського став на чолі Директорії УНР (після відставки В. Винниченка). Весь тягар боротьби за українську державність у 1919 та 1920 рр. ліг на його плечі.

Саме тоді, коли Директорія готувала повстання з метою відродження УНР, в листопаді 1918 р. до Варшави з німецького ув'язнення повернувся Юзеф Пілсудський, який присвятив своє життя служінню Польщі та своєму народові. Він не тільки відродив з листопада 1918 р. незалежну Польську Республіку, але працював над планами її устрою і розвитку, а також розмірковував про новий майбутній устрій усієї Європи, особливо, про місце в ній молодих незалежних держав, які з'явилися на уламках імперій. Насамперед його хвилювала доля польських сусідів на сході: Литви, Латвії, Білорусі, України та зв'язки їхні з Польщею. Саме у цей час у Ю. Пілсудського народилася теорія про федерацію цих держав.

Перші контакти між С. Петлюрою та Ю.Пілсудським були налагоджені ще в кінці 1918 – на початку 1919 рр. Вже за два тижні після повернення з ув'язнення у Магдебурзі Ю. Пілсудський вирішив послати до Директорії УНР в Київ спеціальну місію, в яку входили генерал Густав Остаповіч, майор Юліуш Клеберг і Ігнаци Матушевський. Комісія повинна була провести початкові переговори у справі військового порозуміння [2, s. 324].

31 грудня 1918 р. у Варшаву С. Петлюра відправив українську місію на чолі з проф. В. Прокоповичем для з'ясування умов допомоги з боку Польщі у боротьбі з РСФФР. Виконуючи інструкції Головного Отамана, місія мала досягти певного порозуміння з польською владою. Реальних результатів місія В. Прокоповича не досягла та й не могла досягти, насамперед через те, що зовнішня політика Директорії УНР як верховної влади в Україні значною мірою була детермінована прорадянськими поглядами її очільника – В. Винниченка. Проте слід зазначити, що приїзд і робота місії полегшили справу заснування першого дипломатичного представництва УНР на чолі з О. Карпинським, яке почало діяти з 18 січня 1919 р. [3]. Поляки також прагнули нормалізації дипломатичних взаємин між двома країнами. Ці заходи підготували ґрунт для подальших кроків Головного Отамана, зокрема, 19 лютого 1919 р. у порозумінні з Міністром закордонних справ УНР К. Мацієвичем С. Петлюра таємно відрядив до Польщі місію полковника Б. Курдиновського [3].

У травні 1919 р. контакти з Симоном Петлюрою встановив Юзеф Пілсудський через свого особистого представника. Він послав до нього підполковника Я. Заглобу-Мазуркевича, який мав запросити його до Варшави для проведення переговорів. Ю. Пілсудський, шукаючи союзника в Україні, вирішив, що С. Петлюра саме той політичний діяч, який зробить все залежне від нього для відродження Української державності. Підполковник Ян Заглоба-Мазуркевич, перетнувши лінію фронту під виглядом українського військовополоненого, – він вільно володів українською мовою, – дістався до ставки С. Петлюри у Чорному Острові та переказав йому, що Ю. Пілсудський є прихильником незалежної України, рівноправного союзу з Польською Республікою, але Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшшя повинні належати Польщі [1, с.159].

Фіаско дипломатичних зусиль української делегації в Парижі з вирішення проблеми західноукраїнських територій значною мірою стимулювало подальший розвиток відносин УНР з Польщею. У травні 1919 р. Кабінет Міністрів УНР ухвалив пропозицію С. Петлюри увійти в безпосередні переговори про мир з Польщею. Сприяла цьому і та обставина, – як вже говорилося, – що до Петлюри звертався з пропозицією встановлення контактів особистий представник

Ю. Пілсудського підполковник Заглоба-Мазуркевич [4, с.1]. Після цього Симон Петлюра вислав до Варшави українську дипломатичну делегацію та військову місію до польського головнокомандувача для укладення військового перемир'я.

Наслідком роботи місії було укладення 24 травня 1919 р. таємної військово-політичної угоди, яку підписали Голова української місії Б. Курдиновський і польський прем'єр-міністр Падеревський. С. Петлюра “був готовий отримати допомогу ціною зречення на її користь не тільки Волині, Підляшшя і Холмщини, але також і Східньої Галичини”. Двома першими статтями Україна зобов'язувалася передати Польщі Східню Галичину і Волинь. Своєю чергою, поляки обіцяли визнати суверенність УНР та надати допомогу у боротьбі проти більшовицьких військ [3].

Підписання травневої угоди 1919 р. (яка, до речі, так і не була зреалізована через продовження стану війни між ЗУНР і Польщею) переслідувало завдання забезпечити надійний тил для боротьби з більшовицькими військами, які захопили значні терени України. Також треба було враховувати і дії Антанти, найпотужнішої мілітарної сили на той час, яка зовсім не симпатизувала прагненням України, підтримуючи постулат відновлення “єдиної і неделимої Росії”. Реальністю був той факт, що вже наприкінці лютого 1919 р. Рада Десяти Паризької конференції погодилася з територіальними претензіями Польщі на Східню Галичину, дозволивши ввести туди польські війська для “охорони від більшовицьких банд” [3].

Українсько-польський мирний діалог періоду весни – літа 1919 р. спричинив припинення збройного конфлікту між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою, а також сприяв зближенню їх позицій у визначенні перспектив боротьби з експансією московського більшовизму на Захід, що однаковою мірою загрожувала існуванню обох новопосталих держав [5, с. 19–20]. У липні 1919 р. до Симона Петлюри прибув особистий емісар Ю. Пілсудського з листом, в якому Начальник просив Отамана продовжувати переговори. У цих обставинах С. Петлюра через своїх представників продовжує контакти з державними і військовими колами Польщі, а 9 серпня 1919 р. вперше звертається з особистим листом безпосередньо до Ю. Пілсудського. Він писав про найголовніше для українського народу, і що він “у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державності має право на співчуття та допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що, відбиваючи рідну землю від насильників-окупантів, нав'язуючих Україні чужі їй форми комуністичного ладу, ми не стаємо на шлях білого терору, а йдемо під гаслом широкого демократичного та державного будівництва, найкращим представником якого в Польщі вважаємо Вас, Пане Начальнику Держави Польської”. У листі Симон Петлюра писав, що сподівається, що “відносини обох народів – польського та українського – за доброю волею обох сторін будуть приязні, і потрібні для добробуту і міцного міжнародного становища обох народних республік” [6, с. 358–359].

У серпні 1919 р. Петлюра послав до Варшави надзвичайну політичну місію під проводом інженера П. Пилипчука. У декларації цієї місії до уряду Речі Посполитої проголошувалися наміри домогтися спільних акцій українських і польських військ проти більшовиків, а також йшлося про встановлення добросусідських відносин. Переговорам місії П. Пилипчука перешкоджали провокації, розгорнуті у польській пресі щодо висвітлення проблем Галичини. Вони викликали обурення галичан і призвели до відкликання місії з Варшави та припинення її діяльності.

1 вересня 1919 р. між польським та уенерівським командуванням було підписано перемир'я, яке стало першим реальним кроком до налагодження українсько-польського партнерства. Варшава була зацікавлена у тому, щоб Армія УНР якомога довше чинила опір білогвардійській армії генерала Денікіна, хоча такий поворот справи не відповідав планам країн Антанти [7, с. 63]. Щоб досягти цього порозуміння, С. Петлюра змушений був відмовитися на користь Польщі від “Східньої Галичини і частини Волині по річку Збруч”. Ще однією негативною ознакою підписаної угоди було те, що у ній не йшлося про визнання Польщею УНР. Єдиним досягненням було зобов'язання поляків реорганізувати та в належний спосіб озброїти Українську армію. Більшість членів уряду УНР не підтримали Головного Отамана, але подальші події підтвердили правильність зусиль С. Петлюри [3].

Треба відзначити, що у самій Польщі існувала велика політична опозиція стосовно української політики Ю. Пілсудського. На цей час у політиці Польщі стосовно України було два напрямки: перший – національно-демократичний – був вороже наставлений до української

державності. Представники цього напрямку, передусім “Партія народних демократів”, вважали союз з Україною шкідливим і небезпечним, бо боялися, що УНР домагатиметься повернення західноукраїнських земель. Вони відверто виступали за інтервенцію проти України і повернення “східних кресів” польським землевласникам. Лідери цієї партії регулярно контактували з чинами польського Генштабу, намагаючись підштовхнути польську воячину до нових збройних виступів проти УНР [8]. Другий напрямок, – очолюваний Юзефом Пілсудським, – вважав більшовицьку Росію за найбільшого для Польщі ворога, а в Україні бачив союзника для боротьби з більшовиками, тому хотів допомогти відбудові України як надійного заборона проти московського імперіалізму.

Ю. Пілсудський постійно розмірковував про долю Східної Європи, зокрема України. Українську тему він обговорював з найближчим оточенням. Найцікавішими матеріалами є спогади його соратників, як, наприклад, щоденник генерала А. Литовського. Останній записував висловлювання Ю. Пілсудського відразу після зустрічей з ним. Так, 3 листопада 1919 р. зроблено такий запис: “Час ще не надійшов. ...нічого не відомо, що нас чекає з Росією, з Україною, обома цими державами. ...Волинський фронт припинить своє існування, мусимо стояти на лінії угоди з українцями, далі ані кроку. ...Наближається зима. ...Тільки весна покаже, що робити далі. ...Економічне становище Польщі катастрофічне. Ми сільська країна, але хлібом не тільки не забезпечуємо себе, а ще і потребуємо. ...отож свою увагу ми повинні зосередити на торгівлі, імпорті з руських земель. ...Україна – це економічна та матеріальна праця” [9, с. 38].

Наприкінці 1919 р. Україна опинилася у скрутному становищі. Поразка Армії УНР на фронтах, окупація майже усієї України робили польську делегацію на переговорах рішучішою у своїх вимогах, насамперед підкреслюючи, що Східна Галичина повинна належати Польщі. Ситуація ускладнювалась також фактом укладення мирної угоди між УГА та Добровольчою армією А. Денікіна. Київ знову був окупований військами Радянської Росії, уряд УНР під керівництвом Ісаака Мазепи виїхав спочатку до Хмільника, потім до Кам’янця-Подільського. Тоді ж С. Петлюра у листі до міністра закордонних справ УНР А. Лівницького писав, що налагодження стосунків з Польщею могло би нас врятувати і дати нам деяку базу для подальших зносин зі світом. Він шкодував, що не почав ці переговори раніше, коли були сприятливіші обставини для підписання договору з Польщею. Далі він писав: “Я не знаю, чи рахуються в Польщі з перспективами завтрашнього дня, чи тільки використовують Status quo. Коли Ви маєте діло з останнім, то це для нас зле, і кінчиться для Польщі теж недобре, хоч і не зараз. Може статися така ситуація, що більшовики стануть панами цієї ситуації, і тут ніяка Антанта вдіяти нічого не зможе” [1, с. 160].

Новий імпульс переговорний процес отримав у жовтні 1919 р., коли до Варшави відправилась Дипломатична місія на чолі з міністром закордонних справ УНР А. Лівницьким. Новий штатний розклад Варшавської дипломатичної місії переконливо засвідчив не тільки те значення, яке надавав Голова Директорії УНР С. Петлюра досягненню добрих взаємин з Польською державою, але й перенесення центру ваги зовнішньої політики України на відносини з Польщею. 28 жовтня 1919 р. розпочалися переговори Української місії з представниками польського уряду щодо налагодження стосунків з Польщею, але вони не увінчалися успіхом. 30 жовтня 1919 р. відбулася зустріч Голови Української місії А. Лівницького з Очільником Польської держави Ю. Пілсудським, на якій останній виявив надзвичайно прихильне ставлення до української самостійності і готовність її підтримати. До того ж було зазначено, що серед впливових верств Польської держави ця ідея не користується популярністю, і уряд мусить з цим рахуватися. До того ж Польща, як зазначав Ю. Пілсудський, не була вповні самостійною у своїй зовнішній політиці і тому не могла маніфестувати своє визнання раніше, ніж це було зроблено країнами Антанти. Після цього візиту офіційні переговори були перервані [10, с. 364]. Українська делегація у Варшаві перебрала на себе функції як постійного представництва УНР у Польщі, так і управлінського осередку дипломатії Республіки і Голови Директорії УНР [3].

Як бачимо, перші переговори між двома державами не були успішними не тільки через зовнішні, але й через внутрішні суперечності. Як повідомляло українське представництво у Варшаві, “ідея необхідності признання самостійності України і нав’язання між нею і Україною союзних стосунків зустріла підтримку лише в колах Польської соціалістичної партії (ППС), почасти

серед людовців. Серед ліберальної буржуазії ідеї ці наражаються на цілий шерех сумнівів, а серед націонал-демократів – то й просто на вороже відношення” [13, с. 66].

Головним завданням української дипломатії у цей період було вирішення питання військової допомоги Україні та створення на території Польщі відповідної бази для організації збройних сил УНР. 2 грудня 1919 р. Голова Української місії А. Ливицький звернувся до польської делегації з Декларацією: “У першу чергу просимо звестися з Польським командуванням, щоб пропустити ті частини наших військ, які перейшли Збруч, а далі предприняти все те, що потрібне, для відтворення нашої міліарної бази” [8]. У цей день Ю. Пілсудський дозволив розпочати реформування Армії УНР на території України, зайнятій польськими військами, і віддав наказ про звільнення Українського фронту від польських військ і обсадження його Українською армією.

4 грудня 1919 р. через свого ад’ютанта, ротмістра Є. Потоцького Ю. Пілсудський запросив С. Петлюру до Варшави. До Шепетівки, де тоді знаходився Головний Отаман УНР, надійшов лист: “Ясновельможний Пане Отамане! Головний вождь польських військ дав мені завдання забезпечити подорож Ясновельможного пана Отамана у супроводі шефа генерального штабу і двох ад’ютантів до Варшави. Я надсилаю цього листа через сотника Манчуру. ... На станції Полонне на пана Отамана чекатиме поручник Стажинський” [11, с. 147; 12, с. 38].

До Варшави прибув Симон Петлюра 5 грудня, вже після оголошення Декларації. Розуміючи вкрай складне становище в Україні, він від імені Директорії підтвердив правомочність цього документа. Сама Декларація була підписана і передана Українською місією польській стороні 2 грудня 1919 р., і підписання її створювало основу для встановлення і розвитку союзних відносин між Польщею і Україною [13, с. 67–68]. У перспективі він сподівався, що Антанта, зокрема Франція, схвально поставиться до боротьби, яку проводив Уряд УНР проти більшовизму, і допоможе Україні організувати її національну армію. Через те, що майже усі терени України були у кінці 1919 р. захоплені ворожими арміями, на думку С. Петлюри, формування українських військових з’єднань мало відбутися за кордоном (в Польщі і Румунії) з полонених, що тоді перебували в Італії та Німеччині. Він писав: “При допомозі Антанти повинно бути переведено озброєння і заосмотрення всіх зорганізованих... військових частин”, крім цього, Франція повинна була впливати на уряди інших країн Антанти, щоб вони не перешкоджали доставляти в Україну закуплене УНР військо і санітарне майно” [3].

С. Петлюра не втрачав надії розірвати блокаду Антанти, наполегливо шукаючи шляхів виходу з кризи. Він добре усвідомлював увесь тягар, що випав на долю України в протидії московському більшовизму, і сподівався, що ця відчайдушна боротьба проти московського панування врешті-решт змусить Антанту переглянути своє ставлення до УНР.

7 грудня С. Петлюра отримав запрошення від Ю. Пілсудського до Бельведера. Їхня зустріч відбулася 9 грудня без свідків і продовжувалася з 20.30 вечора до 5.00 ранку наступного дня. Вони обговорювали насамперед питання, пов’язані з українсько-польськими стосунками, російсько-радянською небезпекою та розбудовою Збройних сил УНР [14, с. 150].

1920 рік був як і в історії УНР, так і в українсько-польських стосунках особливим. По-перше, тому, що це був останній рік існування незалежної України. По-друге, тому, що саме у цьому році сформувався українсько-польський міждержавний політичний і військовий союз. У житті та діяльності п’ятдесяти дворічного політика Юзефа Пілсудського цей рік можна без перебільшення назвати українським. Для Симона Петлюри цей рік був пов’язаний із сподіваннями на допомогу польського союзника відстояти незалежність УНР.

Після поразки армії генерала Денікіна і набуття чинності Версальського мирного договору країни Антанти почали переглядати свою політику щодо Росії. Британський прем’єр Ллойд Джордж виступив з ініціативою припинення збройної боротьби проти радянської влади. Збереження територіальної цілісності Росії було одним з наріжних каменів західної дипломатії. Ця догма не залишала вибору керівництву УНР. Лише союз з Ю. Пілсудським давав шанс продовжити боротьбу. Попри відсутність альтернатив українсько-польські переговори початку 1920 р., як пише Олександр Павлюк, були надзвичайно складними і виснажливими, українці опиралися вимогам Варшави

встановити польський контроль над Українською армією. Критичне становище, в якому перебувала УНР, змусило її керівників піти на поступки Пілсудському [15, с. 7].

Знаходячись у Варшаві, С. Петлюра 22 січня 1920 р. звернувся до Ю. Пілсудського як начальника Польської держави з Меморандумом, у якому порушив основні проблеми, які існували у відносинах між Україною і Польщею. Зокрема, ще раз підкреслив про необхідність скорішого укладення міждержавної угоди. За основу українсько-польських порозумінь було взято Декларацію від 2 грудня, яка розкривала основні положення співпраці між Українською та Польською державами. Також у Меморандумі були проголошені конкретні питання про непорозуміння між польськими військами та представниками Української уряду на території УНР зайнятої на прохання української сторони поляками, щоб вона не потрапила до рук Денікіна [6, с. 194–205]. У лютому 1920 р., під час аудієнції С. Петлюри і А. Лівницького у Начальника Польської держави вони порушили проблеми українських мешканців Східної Галичини, а саме: “справу політичних в’язнів української університетської молодіжі” [1, с. 161].

Українські дослідники констатують нерівноправність польської та української сторін у переговорах. Олександр Павлюк делікатно говорить про роль молодшого партнера, яку відвів українській стороні Ю. Пілсудський [15, с. 7]. Ярослав Грицак пише, що Пілсудський презентував націю-переможця, тоді як Петлюра – націю переможену [16, с. 154].

З огляду на процес творення українських частин, формування яких відбувалося з допомогою польської військової влади, конче необхідно було досягти політичної угоди з Польщею, не рахуючись з тимчасовими територіальними втратами. С. Петлюра писав: Польща має визнати нас, але очевидно за дорогу ціну – п’ять повітів Волині хоче собі взяти: Ковельський, Луцький, Лубенський, Рівенський і частину Кременецького. Про це офіційно сьогодні не говорять, але завтра-позавтра можуть рішуче заявити. Що нашій місії пощастить одстояти, – сказати не можна...”. С. Петлюра підкреслював важливість і необхідність торговельних зносин з Європою: “Без товарообміну ми не можемо армії формувати, ні життя державного відновити. Через відрізаність Української Армії від моря, цей товарообмін можливий був тільки з Румунією і Польщею, проте Румунія не мала належних транспортних можливостей для цього. Отже, – залишається Польща, як єдине ширше вікно до Європи в смислі транспорту і зносин. ... Я дивлюсь на справу так: нам прийдеться йти на уступки полякам з тим, що остаточне слово про ці рішення, які може наша місія в Варшаві прийняти, буде говорити наш майбутній парламент” [3].

3 квітня 1920 р. поляки після зволікань запропонували делегації УНР свій проект договору. У цьому проекті Польща вимагала нових територіальних поступок від УНР, претендуючи (крім Галичини, Полісся і Підляшся) ще на сім повітів Волинської губернії. З огляду на невідкладну потребу досягнення порозуміння з поляками С. Петлюра зобов’язав Голову Дипломатичної місії А. Лівницького негайно прийняти усі умови [8].

Але ця історична подія в українсько-польських відносинах відбулася в ніч з 21 на 22 квітня 1920 р. У Варшаві у Бельведері був підписаний Договір між урядами Української Народної Республіки та Польської Республіки. По-перше, це сталося завдяки зусиллям і боротьбі двох видатних політичних діячів тієї епохи – Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри. Він став єдиною великою міжнародною домовленістю УНР. Фронт блокади України Антантою був прорваний. На той час іншого виходу для УНР просто не було – Польща розмовляла з Україною з позиції сили. Єдиною причиною підписання цієї угоди з української сторони був важкий комплекс політичних і військових обставин, що склалися в Україні на той час. Це був, власне, тільки тимчасовий військовий союз для боротьби проти спільного ворога.

У день укладення угоди між Україною і Польщею С. Петлюра зустрівся з Ю. Пілсудським; їх розмова продовжувалася протягом п’яти годин, під час якої обговорювалися питання про військову взаємодію двох сторін у боротьбі із більшовиками. С. Петлюра ознайомив Ю. Пілсудського з Відозвою УНР “До українського народу” [14, с. 188]. Тривалість цієї зустрічі ще раз підтвердила, наскільки було важливим для Ю. Пілсудського питання незалежності України.

Зміст угоди відображав нерівність сторін, умови диктували поляки. Якої мужності, зусилля над собою вимагав цей крок від Петлюри, котрий все своє життя стояв на позиціях соборності

України, урочисто проголосивши її 22 січня 1919 р. на майдані Святої Софії. Більшовицька окупація, байдужість та непорозуміння з боку могутньої Антанти штовхнули його на цей крок [17, с. 214]. Існував лише один вихід – Україна без своїх західних земель, чи її зникнення під більшовицькою навалою. Він шукав вихід, але життя не давало багатого вибору – самотності, сам на сам проти більшовицької Росії та Польщі, чи у союзі з Польщею проти радянської агресії ціною Галичини і Волині. Сам С. Петлюра пізніше писав: “Варшавська умова 22 квітня 1920 р. була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості чи злої волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї. Її таємні моменти були відомі відповідальним діячам, що підписували її, але не могли бути переборені чи нейтралізовані через об’єктивні причини міжнародного характеру” [6, с. 390].

Прагматизм Ю. Пілсудського впадає у вічі українським історикам куди сильніше, ніж його політичний романтизм. Але цей прагматизм не викликає осуду, він сприймається із розумінням. Як керівник держави, Пілсудський мав керуватися національними інтересами. О. Павлюк, зокрема, пише: “У ставленні до України Пілсудський керувався передусім національними інтересами своєї країни. Його розуміння цих інтересів передбачало послаблення Росії, від якої, на його погляд, походила головна небезпека існуванню польської державності” [15, с. 8].

Обґрунтовуючи свою позицію щодо підписання угоди з Польщею та відмови від Галичини, сам С. Петлюра писав: “...що це був тактичний хід для встановлення зв’язку з Європою”, а також “акт спасіння для подальшого провадження нашої боротьби” [18, с. 223]. Цим пояснюється і безмірно висока ціна, яку довелося заплатити українській дипломатії за допомогу Польщі у боротьбі проти більшовиків. Нові взаємини між двома сусідніми державами, що склалися після укладення Варшавського договору, на думку С. Петлюри, вимагали “і з боку польського корективів до минулої політики”, а головне “життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну”. Польські політичні діячі, зокрема Ю. Пілсудський, – вважав С. Петлюра, – “повинні боротися в самій Польщі за ідею нашої державності”, бо тільки існування суверенної демократичної України створювало надійний бар’єр на шляху проникнення в Польщу і Європу більшовицьких впливів [3].

22 квітня 1920 р. була підписана Політична конвенція між Польщею і Україною. Згідно з цим документом, Польща визнавала Директорію на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою як верховну владу Української Народної Республіки. Одночасно польський уряд зобов’язувався не укладати жодних міжнародних угод проти України [10, с. 367–368].

Як твердили українські дипломати, згідно з цим договором, Українська держава отримала моральну допомогу у формі визнання де-юре державної суверенності та реальну підтримку на політичному, мілітарному та фінансовому полі. Також завдяки цій угоді УНР змогла зруйнувати “бар’єр, що загорожував її дорогу в Західну Європу” [13, с. 69].

За оцінкою польського історика Р. Потоцького, Ю. Пілсудський покладав на Петлюру такі завдання, які стояли перед ним самим у серпні 1914 р., коли він з військовими підрозділами входив на територію Польщі, – розпалити антирадянські повстання українських мешканців та провести широку мобілізацію якомога більшої кількості добровольців з українського населення до Армії УНР [19, с. 71].

Пізніше, оцінюючи Варшавський договір, Головний Отаман С. Петлюра сказав: “Коли б не польсько-українська згода, не відома ще була б дальша доля нашої державності. Хай поляки не додержали свого слова і зрадили нам, – ми все ж за цей час і сили організовані збільшили і якість планів свої устаткували на майбутнє” [20, с. 339].

По-різному поставилися соратники С. Петлюри до підписання договору. Міністр судових справ та юстиції в попередніх урядах УНР Сергій Шелухін у своїй розвідці “Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року” відверто називає договір “злочином, за який Україна заплатила своєю свободою і кров’ю своїх синів” [21, с. 12]. У той самий час, оцінюючи Варшавський договір, відомий дипломат, публіцист і історик Олександр Шульгін писав: “Це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати великої громадської мужности, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав...” [22, с. 172]. “Можна ризикувати твердження, — писав Генрик Юзевський, бувший віце-міністр, – що якщо б не

Пілсудський, не дійшло б до польсько-української єдності. Не дійшло б до неї також, якби не Петлюра” [23, с.118].

Варшавський договір, який ще називають “договором Пілсудського – Петлюри”, на думку окремих сучасних дослідників українсько-польських відносин, став “практичною спробою реалізації “федеративної” концепції Ю. Пілсудського” [24, с. 385]. Об’єктивно умови склалися так, що єдиною державою, яка на той час була зацікавлена у збереженні УНР, була Польща. Керівник Польської держави Ю. Пілсудський, маючи на меті забезпечення польських національних інтересів та ослаблення Росії, плекав ідею створення федеративного союзу з Литвою та Білоруссю і налагодження військової праці з УНР. Це давало шанс Петлюрі, але від нього вимагалось визнати права Польщі на Східну Галичину та Західну Волинь, які на той час уже перебували під контролем польської армії. С. Петлюра, переконаний в тому, що побудувати Українську державу можна, лише спираючись на береги Дніпра, згодився на вказані жертви [25, с. 63].

Ю. Терещенко у статті “Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією” пише, що, незважаючи на внутрішню суперечливість договору, “...він дав реальну можливість ще на рік продовжити масштабну збройну боротьбу за визволення України і зберегти основи національної державності. С. Петлюрі вдалось можливим поступитися частиною української території з тим, щоб відстояти державність на Великій Україні” [26, с. 138].

Історики намагаються підняти історичний статус Головного Отамана як однієї з ключових фігур Української революції. Я. Грицак пише, що, ідучи на угоду з Пілсудським, С. Петлюра керувався єдиним прагненням бачити Україну самостійною державою, завдяки союзу з Польщею, він сподівався отримати підтримку і визнання країн Антанти. До того ж він був переконаний, що головна загроза Україні виходить не від Польщі, а від більшовицької експансії. Прагнення спинити її змусило його пожертвувати Східною Галичиною [27, с. 152–153]. Близький до такої оцінки й інший український історик І. Срібняк. На його погляд: “...стрижнем польсько-українського порозуміння 1920 р. був військовий союз двох держав проти більшовицької Росії” [28, с. 148].

24 квітня була підписана військова конвенція, яка встановлювала військовий союз між УНР і Польщею. Укладаючи Варшавський договір, сторони передбачали насамперед спільну збройну боротьбу проти більшовиків. У тексті військової конвенції, підписаної 24 квітня 1920 р., що була додатком до самого договору і являла собою таємну угоду про надання військової та економічної допомоги УНР у спільній війні з Радянською Росією, зазначалося, що “...на польській території буде продовжуватися організація українських частин, як-то мало місце до цього часу в Бересті, аж до часу, коли така організація буде можлива на власній території... Начальна Команда Польських військ зобов’язується доставити для Українських військ зброю, амуніцію, спорядження і одяг в кількості, потрібній для трьох дивізій” [29, с. 206–207].

Сучасна українська історіографія продовжує ставити під сумнів значення Варшавського договору і до того ж замовчує роль Військової конвенції та спільного походу. Однак є поширеними стереотипи щодо слабкості “армії Петлюри” у той період, коли вона, нібито, перебувала в обозі польської армії. Такі оцінки є вкрай неправдивими і більше грішать домислами та емоціями. Незважаючи на положення Військової конвенції про те, що “...війська, предоставлені головною командою Українських військ до розпорядження Начальної команди польських військ, уживе ця команда, стосовно до оперативних потреб нею накреслених на теренах України...” [29, с. 206–207], Армія УНР мала відносну, – ту, яка взагалі можлива за воєнного часу, – самостійність у своїх діях і не була обтяжена втручанням польського командування.

Як бачимо, підписання Варшавського договору не було якимось сьогоденним моментом, а цьому передувало багато подій, які в подальшому привели до підписання договору. Особисті контакти двох лідерів держав – С. Петлюри та Ю. Пілсудського, – які склалися ще до того, відіграли у цьому вирішальну роль. Підсумовуючи, можна стверджувати, що без передумов, які склалися у той період, не можна правильно оцінити значення цієї події: чому саме був підписаний Варшавський договір, і яка роль у цьому була двох великих особистостей – С. Петлюри та

Ю. Пілсудського. Пішовши на підписання Варшавського договору С. Петлюра намагався спертися у цій боротьбі на свого західного сусіда – Польщу, для того, щоб створити надійне підґрунтя для продовження боротьби. Він прагнув через особисті контакти з Ю. Пілсудським прорвати блокаду держав Антанти з метою отримання політичної, військової, дипломатичної та медичної допомоги.

1. Зарецька Т. Українсько-польські паралелі: Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. – К., 2004. – Вип. 12. 2. Papierzyńska-Turek M. *Między tradycją a rzeczywistością: państwo wobec prawosławia 1918–1939*. – Warszawa, 1989. 3. Срібняк І. Чому Петлюра співпрацював з поляками // *Персонал*. – 2008. – № 11. 4. Pobog-Malinowski W. *Najnowsza Historia Polityczna Polski*. – Т.2. – Лондун, 1956. 5. Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.* – Львів, 1997. 6. Симон Петлюра. *Статті, листи, документи*. – Нью-Йорк, 1979. – Т. 2. – С.358, 359. 7. Верстюк В.Ф. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії // *Наукові записки на УКМА. Історичні науки*. – 2005. – Т.41. 8. Киридон П. Українсько-польський договір 1920 р.: помилка Симона Петлюри, чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність. – http://unpp.io.ua/s24720/ukrainsko-polskiy_dogovir_1920_roku. 9. Rok 1920. Rozmowy z Józefem Piłsudskim. – Z Dziennika Antonego Listowskiego (1919–1920). Opracował A. Nowak // *Arkana*. – 1998. – N23. 10. Соловійова В.В. *Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917–1921 рр.* – К., 2006. 11. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919–6.V.1920). – К., 2001. 12. Serednicki A. *Ofenzywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla Armii z rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce* // *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. – Cz. I. – XXVIII. – 1993. 13. Дацків І. *Варшавська угода 1919 р.* // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: зб. наук. пр.* – 2009. – Вип.10. 14. Jędrzejewicz W., Cisek J. *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego*. – Т.ІІ. – Warszawa, 1998. 15. Павлюк О. *Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р.* // *Український історичний журнал*. – 2000. – № 6. 16. Грицак Я. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* – К., 1996. 17. Єфременко Т. *Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський // У 70-річчя паризької трагедії: зб. пам'яті Симона Петлюри*. – К., 1997. 18. *Петлюра Симон. Статті, листи, документи / упор. В. Сергійчик*. – Т.3. – К., 1999. 19. Potocki R. *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*. – Lublin, 1999. 20. Литвин С. *Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана*. – К., 2001. 21. Шелухін С. *Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. – 2-ге вид.* — Прага, 1926. 22. Шульгін О. *Симон Петлюра та українська закордонна політика: зб. пам'яті Симона Петлюри (1879–1926)*. – Прага, 1930. 23. Juzewski H. *Zamiast pamiętnika (2), Zeszyty Historyczne (Paryż)*, 1982. – Z. 60. 24. Павлюк О., Сідак В. *Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920): Нариси з історії дипломатії України*. – К., 2001. 25. Верстюк В.Ф. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії. 26. Терещенко Юрій. *Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті Українських національно-визвольних змагань: зб. наук. пр.* – Фастів, 1999. 27. Грицак Я. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* – К., 1996. – С. – 152–153. 28. Срібняк І. *Симон Петлюра на чолі держави та війська (до питання про польсько-українські взаємини 1919 – 1920 років) // Симон Петлюра. Українська національна революція: зб. пр. другого конкурсу петлюрознавців України*. – К., 1995. 29. Мазепа І. *Україна в огні і бурі революції 1917–1921. – Ч. 3: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР*. – Прага, 1943.